

ADALÉKOK PROHÁSZKA OTTOKÁR ADY-KRITIKÁJÁHOZ

FAZEKAS CSABA

Irodalomtörténet-írásunkban sokan foglalkoztak már Ady Endre (1877–1919) értékelése kapcsán a költőnek Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspökhöz, korának kiemelkedő katolikus egyházi személyéhez fűződő viszonyával. Több publikációban párhuzamosan méltatják munkásságukat, még Szerb Antal irodalomtörténete is kiemeli, hogy amilyen felszabadítója volt Prohászka a katolikus egyházi életnek, olyan megújító szerepet játszott Ady a szépirodalomban.¹ A századfordulót követő szellemi áramlatok, gondolkodás-történet elemzői joggal foglalkoznak mindkét személyiséggel. Egymáshoz való viszonyuk Ady Endre életében nyilvánvalóan szembenállásként írható le. Ady újságcikkekben kritizálta Prohászka közéleti tevékenységét, s már akkor éles bírálatokkal illette a püspököt, amikor utóbbi még „modernizmusa”, a hagyományos egyházi életet megújítani kívánó aktivitása miatt népszerűnek számított liberális körökben is.² Prohászka gyakran indított heves támadásokat a *Nyugat*, illetve a modern szépirodalom képviselői és megnyilvánulásai ellen, már az első világháború időszakában is az általában az erkölcsstelenség terjedésével, az elvallástalanodással hozta összefüggésbe tevékenységüket.³

Alábbiakban a nagy hatású püspöknek azokat a megnyilatkozásait szeretnénk csak áttekinteni, melyek Ady Endrével kapcsolatosan a költő halála utáni időszakban születtek. Prohászka 1919 augusztusától a „keresztény kurzus”, illetve tágabb

¹ SZERB 1940, 494. (A kérdés külön pikantériája, hogy Prohászka Ottokár Szerb Antalnak a keresztapja volt. L. erről pl. WÁGNER 2002, 221.)

² 1903 januárjában Ady két, *Nagyvárad*i *Napló*ban publikált cikkében is elítélte Prohászka fellépését, kritizálta rajongóit. („Nem fogunk a Vészi Józsefék hibájába esni, s nem fogjuk kivételes nagy embernek deklarálni Prohászka Ottokárt csak azért, mert merészebbnek s intellektusban gazdagabbnak látszik, mint többi fegyverese az ecclesia militansnak” – írta.) Korábban, az 1902. évi katolikus nagygyűlést követően vitriolos stílusban támadt a népszerű egyházi személyre. („Prohászka úr, akinek helyel-közzel korcsmai stílusú beszédje kéjes gyönyörűséggel töltötte el a megjelent mágnás dámákat és urakat – neki rúgtatott a humanizmusnak is” stb.) L.: ADY 1964. A témáról legutóbb: KOZÁK 2015, 207–210. Arról, hogy Ady lényegében egyetlen egykorú kritikusa volt Prohászkanak, pl.: HORVÁTH Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története, 1896–1914. Gondolat, Budapest, 1961, 265., idézi: TAUBER 2001, 189. Prohászka nemcsak néhány nyilvános megnyilatkozásában, de magánkörben is hangot adott Adyval szembeni ellenszenvének. Vö. pl. HORVÁTH 2009, 231.

³ L. pl.: Prohászka Ottokár: Sajtószabadság. *Alkotmány*, 1914. január 30. (= POÖM XXII. 96–99.); Prohászka a nyugatosokról és a kultúra válságáról. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 30. 9. L, erről: SZÉNÁSI 2006, 29.

értelemben a Horthy-rendszer meghatározó ideológusának, a „keresztény-nemzeti” eszmerendszer szellemi atyjának, megkérdőjelezhetetlen tekintélyének számított.⁴ Vagyis ezt az időszakot nemcsak az különböztette meg a korábitól, hogy Ady már személyesen nem reflektálhatott a vele kapcsolatos észrevételekre, hanem egészen új pozícióba került Prohászka Ottokár személye, illetve tevékenysége is. Ady és Prohászka viszonya részben beleilleszkedett az ún. Ady-kérdéssel kapcsolatos irodalmi-kritikai diskurzusba, mely a költő életművének értékelése kapcsán bontakozott ki.

I. Kettőjük viszonyára, a 20. század első évtizedei szellemi-kulturális világában való értelmezésére vonatkozóan a maig meghatározó narratívát Sík Sándor fogalmazta meg a legkidolgozottabb formában a püspök halála után megjelent monográfiájában.⁵ Ez röviden úgy foglalható össze, hogy ugyanazt a belső tüzet, a magyarság jövőjéért való égető aggodalmat tulajdonítja mindkettőjüknek, hozzátéve, hogy ezt a késztetést más-más formában élték meg, másként juttatták kifejezésre. Sík például jellemzően fogalmazott: „A világháború konvulzióiban vonagló magyar lélek képét két könyv örökítette meg az utókor számára. Az egyik a *Halottak élén*, Ady utolsó nagy könyve, a magyar tragikum véres sikoltása, a másik a *Háború lelke*, Prohászka háborús írásainak egységes koncepcióba formálódó gyűjteménye. Igazságban, mélységben egyformán nagy mind a kettő. Két oldalról, két jóformán minden tekintetben ellenséges lélek világításában, mégis egyet rajzol elénk mind a kettő: az »embert az embertelenségben«.”⁶ A Prohászka életműve iránt pozitívan elfogult – jórészt katolikus egyházi értelmiséghez kötődő – elemzőknek is értelmezni kellett valamiképpen a századforduló meghatározó költőjének, Ady Endrének a szerepét, és a két nyilvánvalóan ellentétes felfogású közéleti személyt valamiféle közös méltatásban részesíteni, összeegyeztetni. Ezt a törekvést nemcsak ellentétes felfogásuk, szembenállásuk nehezítette, hanem a kettőjük közötti műfaji különbségek is. Ady elsősorban költő, illetve publicista volt, Prohászka irodalmi alkotásai viszont szónoklataiban, vallásos elmélkedéseiben ragadhatók meg, melyek – szuggesztív stílusuk, alkalmazott eszközeik révén – óriási hatással voltak arra a közegre, amelyben megfogalmazódtak.⁷

⁴ Életrajzára l. pl. GERGELY 1994, SZABÓ 2007.

⁵ Sík 1929, 135, 341–342, 402–403. stb. Pl. így írt Ady nemzedékéről: „van – igaz, hogy nem nagy számú, de egyre növekvő – még egy generáció, amely Adyénál nem kevesebb világossággal látta, nem kevesebb gyötrellemmel szenvedte és szenved a magyar bűn és a magyar sors tragédiáját, de amely töretlen gerinccel és töretlen hittel tudott és tud megállni a romokon”. Uo. 402. Sík Sándor munkájáról már kortársa is találóan állapította meg, hogy „sok gondolatot fölvert, még többet, mint amit kielégít; mindenesetre nagy hatásra képes munka”. NÉGYESSY 1932, 285.

⁶ Sík 1929, 342.

⁷ Ennek elemzéséről l. pl. BENCZE 1998, küln. 156–157., P. DOMBI 2002.

A Sík Sándor által felállított (természetesen előzményeket sem nélkülöző) modellt sokan követték, illetve átvették, már az 1930-as években is.⁸ Értékelését – miszerint Ady és Prohászka életműve a lelki hozzáállásnak ugyanabból az erejéből fakad, csupán más formában ölt testet, sőt Sík valósággal „a katolicizmus számára igyekezett bebalzsamozni Ady Endre tetemét”⁹ – későbbi irodalomtörténeti elemzések is magukénak vallották.¹⁰ Ugyanakkor már egykorúan is megfogalmazódtak olyan kritikák, amelyek erőltetettnek tartották a költő és a püspök életművének összekapcsolását vagy párhuzamba állítását, olyan értelmezést nyújtottak, miszerint Sík és a hozzá hasonló narratívák csupán nem tudtak, illetve nem akartak negatívumokat felróni Ady Endrének, elismerték költészetének irodalomtörténeti jelentőségét, viszont Prohászkaét is ugyanúgy vallani, a püspök példakép-jellegét is erősíteni akarták.¹¹

⁸ L. pl.: „Ady nagysága egy nemzedékhez kötött nagyság s maradéktalanul mutatta meg kora elesettségét. Prohászka nagysága azonban nem is annyira ténylegességében, történeti formájában, mint inkább magjában, lehetőségében, időközön túli mivoltában feszül. Úgy is mondhatnók, hogy Ady szocializmusában is magyar. Tehát szolgálatában inspiráló, eligazító jelentőségében pedig fájhoz és korhoz kötött valaki. Prohászka pedig hungarizmusában, tehát nemzetéhez kötött mivoltában is »szociálista«: örök eszmények letéteményese.” WAITSCH 1933. „Az új évszázad küszöbén a mind elevenebb társadalmi érdeklődés már a magyar szellemi életnek olyan vezéregyéniségeit is égbekiáltó társadalmi bajaink szószólójává avatja, mint volt két ellentétes fronton Prohászka és Ady.” SÁNDOR 1939, 534.

⁹ Hatvany Lajos találó szavait idézi: SZABÓ 1969, 79.

¹⁰ L. pl.: „Gyónó verseiben Ady Endre is azt átkozta, amit Prohászka elítélt és azt dicsérte, ami a püspökben valóság volt, de a szegény költőnek hiányzott.” VARGHA 1958, 99.; „Az, ami e két példaképet – minden ellentét ellenére – összeköti: a vitalitás és a magyar sorsforduló átérzésének képessége. A XX. század életkultusza – más előjellel ugyan – egyformán áthatotta Ady és Prohászka munkásságát. A költő egzisztencializmusa gyökerében rokon a püspök »keresztény vitalizmusával«. Ady az élet totalitására vágyott, Prohászka a mozdulatlan keresztény totalitás életre keltéséért küzdött. Forradalmian újat akartak, s valamiképpen mindketten indexre kerültek. A másik közös pont: magyarságtudatuk. Mindketten a nemzet megújulásáért léptek fel. Égő lelkiismeretű váteszek voltak, kik más-más oldalról indulva akarták ugyanazt.” OCSKAY 1994, 570. Legutóbb: „Bármennyire is ellentétes póluson helyezkednek el, van valami hasonlóság Ady és Prohászka magyarságféltő, a magyarokat ostromzó-védő magatartásában.” SZABÓ 2015, 216.

¹¹ L. pl.: „Kiváltképpen helytelennek éreztük, hogy az irodalomtörténet váratlanul nagy magasságba emelte Prohászka püspököt. »A forradalmi szellem elsikkadása mellett még két főbenjáró hibája van e résznek. Az egyik a Prohászka-fejezet, a másik a Babits áttolása a következő korszakba. Az a tizenegy oldal, amely a nagynevű püspökkel foglalkozik, iskolai példája annak, hogyan lehet elfogult belelátással megduzzasztani egy-egy jelenség értékét. Prohászka nem foglalhat el centrális vagy akár csak számottevő helyet is a háború előtti magyar irodalomban. Irodalmunkra gyakorolt hatása sem nem mély, sem nem kiterjedt. Lehetett mestere a szónoklatnak, lehetett eszményi pap, nagyvonalú ember, de irodalmunkban csekély szerepet vitt. A szimmetria szeretete, amely a szerzőket arra készíti, hogy a modern magyarság két tartó pólusát az Ady–Prohászka párban

A problémakör egyik legutóbbi elemzését Ferencz Győző végezte el Radnóti-monográfiájában.¹² Úgy véli, Sík értelmezésében Ady és Prohászka ellentétes fel-fogásai „nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő ellentétek”. Sík nézőpont-ját minden bizonnyal meghatározta, hogy Prohászka irodalmi és közéleti tevékeny-ségét – legtöbb kortársához hasonlóan – egyaránt rajongással követte, sőt a magyar szellemi panteonban a püspök helyét nagyság tekintetében Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Kazinczy Ferenc és Széchenyi István mellett jelölte ki.¹³ Az Ady–Prohászka-probléma másik részletes elemzője, Szénási Zoltán arra hívta fel a fi-gyelmet – más idézett méltatókkal ellentétben –, hogy a „20. század eleji kereszté-ny-konzervatív szemléletmód képviselői számára Ady és a Nyugat nem jelentett mást, mint botrányt, az évezredek keresztény magyar kultúra elleni támadást”. Vagyis nagyon fontos a kiindulópont, az egykori szereplők saját valóság-értelmezése, amelyben Prohászka és Ady összevetését sem lehet kizárólag irodal-mi-esztétikai mezőben szemlélni, sokkal inkább domináns az éles világnézeti-erkölcsi szembenállás.¹⁴ A katolikus egyház képviselői (különösen a „harcos”, közéleti katolicizmust képviselő Prohászka) számára utóbbi nyilván egykorúan is sokkal fontosabbnak számított. A püspök felfogását az Ady névvel fémjelezhető irodalmi és szellemi áramlatokkal kapcsolatosan abból eredeztette, hogy számára mindezek dekadensnek, pesszimistának, rombolónak voltak tekinthetők, így a „nyugatosok” legfontosabb jellemzői az erkölcs- és vallástalanság, a hazafiatlanság lettek, amelyekkel szemben a teljes és merev elutasítás lehetett az egyetlen reakció, az új szépirodalmi áramlatok bármilyen fokú recepciója egyszerűen nem férhetett bele a mégoly modern irányzatú katolicizmusba sem.¹⁵

Az Adyval kapcsolatos Prohászka-megnyilatkozások felidézése előtt érdemes megemlíteni, hogy a két személyiség közötti kapcsolatokat kimutatni akaró, páru-hamokat kereső, mindkettőjüket együttesen pozitívan értékelő attitűd mellett már egykorúan is felbukkant az Ady költészetét határozottan elítélő (ezzel együtt érte-lemszerűen Prohászka magasztaló) megközelítés is. A Horthy-rendszer Magyaror-szága „keresztény-nemzeti” ideológiájának képviselői (különösen a radikálisok)

lássák, torzképre vezet.«” KARDOS László–KARDOS Pál: *Az új magyar irodalom törté-nete francia nyelven: Hankiss János és Juhász Géza „Littérature Hongroise” c. könyv-ének bírálata*. Szerzők, Debrecen, 1930. (Kritikai Füzetek, I.) Idézi: KARDOS 1976, 662. Egy másik Ady–Prohászka-vitára l. pl.: DEMÉNY 1964, 41.

¹² FERENCZ 2009, 177–181.

¹³ FERENCZ 2009, 177. Bár Ferencz Győző is ír Prohászka antiszemitizmusáról (FERENCZ 2009, 178–179), munkájának egy kritikusa erőteljesebben hangsúlyozza, hogy „Sík sem tudott teljesen mentes maradni Prohászka vagy általában a korszak antiszemitiz-musától”, ami az Ady–Prohászka problémakörnek (is) egyik leginkább neuralgikus pontja. SZÉNÁSI 2010, 105.

¹⁴ SZÉNÁSI 2006, 27.

¹⁵ SZÉNÁSI 2006, 22, 32, 39–40. (Rövidebben: SZÉNÁSI 2011, 71.) A témáról össze-foglalóan: SZÉNÁSI 2001. Hasonló konklúziókat tartalmazó, Sík Sándor álláspontját kri-tikusan elemző, részletesebb összefoglalás, mely szintén kiemeli, hogy Prohászka min-dig elítélően viszonyult Ady Endréhez: N. PÁL 2008, küln. 22.

egyértelműen elítélték Ady költészetét, és – előrebocsátom: Prohászkaéhoz hasonlóan – benne jelölték meg a magyarság szellemi állapotainak leromlásáért, így nemzeti tragédiáért felelős egyik legfőbb tényezőt. A Horthy-korszak felfogását jelentős mértékben megalapozó, nagy hatású történetpolitikai esszéjében Szekfű Gyula is így vélekedett Adyról, a „hitét vesztett magyarról”: „Ady költészetének, míg élt, kétségtelenül romboló, anarchiaterjesztő hatása volt. Azon pártok érdekkörébe tolatott, melyek a fennálló viszonyokat szétzülleszteni törekedtek, de asszimilálatlan voltak miatt nem lévén egyenes útjuk a magyar lélekhez, Adyt, a »fajmagyart« használták szócső gyanánt felforgató ideáik terjesztésére.”¹⁶ Kisebb lélegzetvételű, tudományos és publicisztikai hangvételű írások¹⁷ mellett ezt a narratívát képviselte a kor reprezentatív irodalomtörténeti monográfiája is.¹⁸ Jellemző példaként felidézük, hogy az – egyébként Prohászka Ottokárt is szerzői és szellemi útmutatói sorában tudó – szélsőjobboldali, „fajvédelmi” folyóirat úgy vélekedett, Ady költészete „a zsidó-radikalizmus és a hazátlan szocializmus verses kifejezése, telítve osztálygyűlölettel, nemzeti hagyományaink lebecsülésével, intézményeinket felforgató szándékkal és a magyar fajtánk megvető lekicsinylésével”.¹⁹ Zulawski Andor említett műve valósággal száműzni akarta Ady úgymond „erkölcsi bolsevizmust” terjesztő kötetait az iskolai és családi könyvtárakból. Tanulságosan fogalmazó recenziójának következtetése pedig – elismerve Zulawski vehemenciáját és helyenként naiv indulatait – abban foglalható össze, hogy mindenki, akinek minimális érzeke van az esztétikumhoz, a magyarsághoz, illetve bármi pozitív érzelmi tartalomhoz, annak „gyűlölnie és megvetnie kell Ady úgynevezett költészetét”.²⁰ Mint kifejtette, „az egész Ady-ügy csak csekély részben irodalmi kérdés; felfújtságát, napirenden tartását, körülharsonázását jelenünk politikai és morális dekadenciájának köszöni mindenekfelett: a politikai radikalizmusnak és egyéni hedonizmusnak, mely amikor ravaszul Adyban a költőt magasztalja, annak világfelfogását akarja mindenekelőtt terjeszteni, s általa a maga erkölcsi rothadtsága létjogosultságát igazolni”. Tagadta, hogy Ady költészetének bármilyen komoly esztétikai értéke vagy egyáltalán pozitív vonatkozása volna, ily módon elhatárolódva a két személy közötti pár-

¹⁶ SZEKFŰ 1920, 314–315.

¹⁷ L. pl. ZULAWSKI 1924, BARTHA–KUSZKÓ–KOVÁCH–KÖSZEGI 1941. stb.

¹⁸ PINTÉR 1941. 489–688. (Prohászkanak a magyar irodalom „elzsidósodásával” kapcsolatos – alább ismertetendő – tézisének is magáévá tette, l. pl. Uo. 621, 625.)

¹⁹ HARTHA 1927. Vö. Folyóiratok szemléje. *Irodalomtörténet*, 15. 1927. 5–6. sz. 245. A cikk elítélte Makkai Sándornak Ady istenes verseit pozitívan méltató álláspontját, s úgy vélte, a költő tevékenysége közvetlen előidézője volt az 1918–1919. évi eseményeknek, továbbá igazat adott Tormay Cecile-nek, aki híres *Bujdosó Könyvében* így fogalmazott: „A bűn, amelyet e daloló sírásó [ti. Ady Endre] elkövetett saját nemzedékén, ki tudja hány nemzedéket temet majd sírba, míg jóváteszik a nemzet szerencsétlenségét.”

²⁰ VÁRDAI 1924. A szerző egyébként azért recenzálta Zulawski kötetét, mert a *Katholikus Szemlében* nem sokkal korábban jelent meg Prohászka tanulmánya az erkölcsi válságról (l. alább 41. sz. jegyz.), s ebben a püspök Zulawskit „az idézés tisztességében részesítette”, vagyis nagyon is egyetértett az Adyt vehemensen elítélő elemzés tartalmával.

huzamokat, ugyanakkor ellentmondásokat is hangsúlyozó, relativizáló (a fentebb Sík Sándor kapcsán említett) Ady–Prohászka-felfogástól.

Ennek az értelmezésnek is voltak későbbi követői, akik elítélték Ady Endrét és közéleti-ideológiai felfogását, abban jelölve meg az első világháborút követő összeomlás fő kiváltó okát.²¹

II. Rátérve Prohászka Ottokár saját, Ady személyét és költészetét méltató megnyilatkozásaira, feltűnő, hogy azok többségét a püspök nem irodalom-tudományi, esztétikai fejtegetéseibe, hanem kifejezetten közéleti-politikai beszédekbe ágyazta. Ez önmagában arra utal, hogy Ady tevékenységének nem első-sorban művészi vonatkozásai foglalkoztatták, hanem költészetének a magyar társadalomban kifejtett súlyosan negatív hatásokat, az irodalmi értékelésnél összetettebb következményeket tulajdonított.

Elsőként idézhető szövege Prohászka egyik legnagyobb szónoki és egyben politikai sikeréhez, az 1920. évi XXV. tc., a numerus clausus törvény elfogadásához kapcsolódik. A püspök 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselőként, néhány hónapig az egységes kormányzópárt elnökeként különösen nagy tekintélynek, szellemi útmutatónak számított. A zsidóság állampolgári jogainak korlátozását törvénybe iktató jogszabály megalkotásában Prohászkanak kezdeményező, meghatározó szerepe volt.²² 1920. szeptember 16-án tartott, rendkívül nagy hatású nemzetgyűlési beszédében²³ Magyarország hanyatlását a zsidóságnak, a „zsidó génusz” térnyerésének tulajdonította, így a zsidók felsőoktatási tanulmányainak korlátozását nemzeti szempontból elsőrendű feladatnak tekintette, és a vonatkozó törvény megalkotása mellett érvelt. A nemkívánatos, nemzetellenes „zsidó” szellem megnyilvánulásainak elemzése közben az alábbiakat fejtegette:

„Ha az ember Heinét összehasonlítja Ady Endrével, bámulatos hasonlóságot találunk. [...] Amint Heine lekicsinyel mindent, ami német, úgy Ady lekicsinyel mindent, ami magyar. Ahogy Heine a kereszténységet csakis karikatúrákban tudja meglátni, úgy Ady Endre a mi nagy magyar tradícióinkat és a mi nagy érdekeinket valamiképpen karikatúrákban, valamiképpen hamis látószög alatt látja. Azt fogják kegyetek mondani, mi közünk ehhez, vagy pedig azt, hogy mi ennek az oka. Én ezt felhozom példaképpül, hogy a zsidóság szelleme miképpen járja át és

²¹ Szíj 2000, 170–171. (Érdekességként megjegyezzük, hogy a szerzőnek ezzel a kifejezetten zsidóellenes álláspontjával polemizáló álláspont sem vitatta például Prohászka Ottokárnak a magyar irodalom „elzsidósodásával” kapcsolatos téziséjét, és abban Ady Endre felelősségét – ugyanakkor tagadta, hogy mindez „antiszemitizmusnak” volt-e tekinthető. L. pl. BARLAY 2003.) Az Adyt és nemzedékét negatívan elítélő nézeteknek az utóbbi időben különösen egyes szélsőjobboldali internetes portálok adtak teret.

²² L. erről részletesen pl.: FAZEKAS 2011. III.: KOVÁCS M. 2012, 95–100.

²³ A beszédnek számos kiadása és elemzése ismert, eredetileg l.: Nemzetgyűlés naplója V. 344–351. (Rövidebb kiadására: POÓM XXII. 245–259.)

miképpen hamisítja meg a magyar érzést, a magyar szellemet, a magyar kultúrát, és nem azért, hogy kegyeteknek a kultúrája vagy szelleme rossz.”

Vagyis a püspök úgy vélekedett, azáltal, hogy Ady mindent megvetett, ami magyar, egyfajta totális nemzetellenességet képviselt, de Prohászka tovább is ment: mindezt a „zsidóság szellemének” tulajdonította. Vagyis közvetlen ok-okozati feltételezést valósított meg a „zsidó” szellemiség, az azt kisugárzó Ady Endre költészete, illetve az ország bekövetkezett tragédiája között. Prohászka egyáltalán nem irodalmi vonatkozásban méltatta a költőt, hanem munkásságát tágan értelmezett politikai-ideológiai mezőbe helyezte és ítélte el.²⁴

Nemcsak a parlamenti többség, de a jobboldali, „keresztény-nemzeti” sajtó is tombolva ünnepelte Prohászkat, illetve útmutatásait (általában további antiszemita jogalkotást szorgalmazva), az Adyval kapcsolatos megfogalmazásai is beépültek ebbe az ünneplésbe. Csak kevés önálló kritikai észrevétel fogalmazódott meg ezzel kapcsolatosan. A parlamentben csupán a numerus clausust ellenző Ugron Gábor képviselő kifogásolta Prohászka Adyval kapcsolatos szavait,²⁵ az akkori közelmúlt szépirodalmát védő gondolatait is inkább Haller István kultuszminiszter ellentétes véleményével kapcsolatban fogalmazta meg.

Önálló cikkben ítélte el a püspök gondolatmenetét a Horthy-rendszerrel általában kritikus, emigráns, „októbrista” demokraták lapja.²⁶ A szerző úgy fogalmazott, hogy Prohászka a „förtelen tengeréből” akarta besározni Ady emlékét, vagyis a püspök numerus clausust szorgalmazó beszédét a rendszerből fakadó természetes és szörnyű következménynek tekintette, ahol „Héjjas és Horthy dögkeselyűi keríngenek a magyar síkságon”. A cikk megemlítette, hogy a „keresztény-nemzeti” *Új Nemzedék* szeptember 11-i vezércikke – nem tudván tagadni Ady nagyságát – Tisza Istvánnal hozta közös platformra a költőt. (Hasonlóan az Ady-Prohászka párhuzam híveihez.) Prohászka viszont azáltal, hogy frivol rövideggel megbélyegezte Adyt, még a „kurzust” támogató, jobboldali lap vezércikkén is túltett. A püspökről ennek kapcsán lesújtó véleményt fogalmaztak meg, mondván, nem koherens személyiség, „a viszonyok lendülésének ingájába kapaszkodó lélek, aki, ha azt hiszi is, hogy bejárt Eget és Földet, voltaképp mindig önmaga körül utazott”. Okos, de rossz papnak nevezték, aki jó politikusnak és irodalomtudósnak hiszi magát, pedig egyiknek sem tekinthető. Nem mulasztotta el felemlgetni, hogy Prohászka 1918 őszén lelkesen támogatta az őszirózsás forradalmat, vagyis – ellentétben a személyét körülvevő kultikus tisztelettel – valójában egyszerű karrierista, akinek nincs joga megbélyegzően beszélni a magyarországi zsidóságról. Prohászka durván kirekesztő nemzetfelfogásával szemben a humánus, befogadó álláspontot védelmezték. A polgári radikálisokhoz köztudottan közel álló költőről pedig megállapították: „Ady nekünk a magyarságunk, keleti múltjával, nyugati jövőjével, végzetes, lob-

²⁴ Vö. SZÉNÁSI 2006, 31. (SZÉNÁSI 2011, 65); SZABÓ 2015, 216. stb.

²⁵ Nemzetgyűlés naplója V. 363.

²⁶ [s. a.]: Ady és Prohászka. *Bécsi Magyar Újság*, 1920. szeptember 21. 3.

banó sorsával.” Ironikus hangvétellű cikkben foglalkozott az Adyt a „zsidó szellem” szállás-csinálójaként beállító Prohászka-beszéddel az izraeliták hetilapja is.²⁷ Megjegyezték például, hogy a parlamenti ülésterem, ahol a beszéd elhangzott, nem tudományos vagy művészeti fórum, ezért a szerző eleve értelmetlennek nevezte az Ady költészetét zsidóellenes törvényalkotáshoz alapul vevő Prohászka-gondolatmenetet. A költőnek joga van dicsérni a szépet, ostromozni a rosszat, „a költő többet tud és mélyebbről érez”. Adyban – írták – „a magyar géniusz ritka fénnel és perzselő tűzzel izzott, a nemzetét és népét javító, a bajokra orvosságot tudó szellem pallosával hadakozott. Ady még túlzásaiban, elragadtatásaiban is magyar volt. Magyar a szíve gyökeréig, magyar még dekadens mivoltában is, ami a magyarságon a múlt század végén, a Nyugattól való elmaradottságán érzett fatalista fájdalomában vett erőt.” A költő és életműve melletti kiállást gunyorosan azzal egészítette ki, hogy a „szépszavú és tudós Prohászka Ottokár a zsidóknak ajándékozta Adyt. Odatesszük a többi ajándék mellé. Nem utolsó sorban leszünk rá büszkék.”

Nem sokkal később, 1920. október 25-én, a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen Prohászka nagy hatású, szenvedélyes szónoklatot tartott a „keresztény nemzeti kultúráról”.²⁸ Rá jellemző módon antagonisztikus ellentétet vizionált a magyarságot végromlásba dönteni akaró „zsidó” és az építő, nemzetmegtartó „keresztény” kultúra között. Többek között így definiálta – egyértelműen közéleti-politikai és nem vallási tartalmú – szónoklatának tárgyát: „A magyarság lelke a keresztény nemzeti kultúra! [...] A nemzeti kultúra az a meglátás, az a világnézet, az az értékelés, az az erkölcsi világ, az az érzés, az a hagyomány, az a szeretet, amely magyar és keresztény, amely magyar és nem nemzetközi, amely keresztény és nem hitetlen!” Éles szavakkal bélyegezte meg a „zsidóságot”, mint a magyarellenés, nemzetidegen kultúra jellemzőjét, és az antiszemitizmust jogos nemzeti reakciónak nevezte, ugyanakkor szorgalmazta, hogy a magyar keresztények haladják meg annak akkori szintjét. Hallgatóságának lelkes tetszését kiváltva az irodalmi életet is két kibékíthetetlen táborra osztotta, s ebbe szötte bele néhány szavas Ady-kritikáját:

„Keresztény magyarok! Embereljétek meg magatokat, lássátok, ott a galileistáknak, a szabadkőműveseknek más az irányzatuk, más az irodalmuk. A mienk Petőfi, Vörösmarty, Arany, Gárdonyi, Herczeg. Az ő irodalmuk Molnár Ferenc. Az ő irodalmuk, a Fidibusz alapítója, a malacságok mentora, Heltai, Szomori [sic!] Dezső és társai. Nekik még a történelmük is más. Azt hirdetik, hogy a mi történelmünkben a nagyok és dicsők voltaképpen kacabetyárok, vagy várban lakó zsványok csupán. Felfedezték, hogy a Shylockok díszmagyarban jártak, hogy a magyar történelem csak népnúzás. De most jön a mentor, a szociológiai tudomány a XX. század [sic!], a Galilei Kör zászlaja alatt.

²⁷ MOLNÁR Jenő: Heine és Ady. *Egyenlőség*, 1920. szeptember 25. 6.

²⁸ A beszéd közlését, forrásait és elemzését további hivatkozások nélkül l.: FAZEKAS 2012a.

Az a szociológiai tudomány, amely kisajátította magának Ady Endrét, akiről tudom, hogy fajmagyar költő volt, de a lelke galilei-zsidó szérummal volt beoltva.”²⁹

Feltűnő, hogy a negatív példákat a zsidó származású irodalmárok köréből merítette, a pozitíveknek pedig kizárólag nemzeti elkötelezettségét hangsúlyozta. Előbbieknek durva és lényegében alaptalan általánosítással mindenféle negatív, magyarellenes sztereotípiát tulajdonított. Érdeemes megjegyezni, hogy ezúttal valami halvány jót Adyról is mondott, amikor elismerte a költő „fajmagyar” származását (konkrétan zsidónak nyilván nem minősíthette), illetve amikor – a mélyen elítélt, dekadensnek és nyugatosnak tekintett szociológia – által kisajátítottak nevezte. Ugyanakkor mindezt bőven ellensúlyozta is azáltal, hogy Ady lelkét „galilei-zsidó szérummal” beoltottak (ezáltal nyilván ezt a „fertőzést” terjesztőnek) is nevezte. (Prohászka számára úgy tűnik, egyértelmű volt a polgári radikalizmus, illetve a zsidóság azonossága és velejéig romlott mivolta.)

Prohászka véleményétől aligha függetlenül a radikális jobboldali lapok éles Ady-kritikákat fogalmaztak meg, példaként a *Virradat* glosszája hozható fel.³⁰ Valósággal „nekiment” azoknak a „keresztény-nemzeti” orgánumoknak, amelyek ilyen-olyan mértékben elfogadták Ady költői nagyságát, vagy valamilyen megértéssel fordultak irodalmi teljesítménye felé. Durva stílusban hozta összefüggésbe Adyt a szabadkőművességgel, és tevékenységét illetően csak a merev, határozott elutasítást, elvetést tartotta elfogadhatónak. Ezzel szemben például egy szegedi lap publicistája – minden bizonnyal a költő, Juhász Gyula – védelmébe vette Adyt.³¹ Prohászkaról korábban igen jó véleménnyel volt,³² az 1920. októberi katolikus nagygyűlés után ugyanakkor maró gúnnyal jegyezte meg, hogy a püspök „kedvenc témája az irodalom”, egykori költőtársát ért rágalmak kapcsán pedig keserűen, hogy „be kevesek vagyunk mink Ady megvédésére”. A formálódó Horthy-Magyarországon szomorúan konstataálta, hogy tomboló tömegek ünneplik Prohászka sekélyes és agresszív kirohanásait Ady ellen, miközben a költőt külföldön egyre nagyobb elismerés övezi. (Legalább ennyire élesen utasította vissza Petőfi Pro-

²⁹ Galilei Kör: a szabad gondolkodó, polgári radikális értelmiség, illetve diákság jelentős intézménye volt 1908–1919 között. *Fidibusz*: 1905 és 1922 között megjelenő „erotikus élclap” Heltai Jenő szerkesztésében. Shylock: Shakespeare *Velencei kalmár* c. drámájában szereplő zsidó uzsorás, a pénzsóvár, gonosz zsidó szinonimája. *Huszedik Század*: 1900–1919 között a Társadalomtudományi Társaság, illetve általában a polgári radikálisok folyóirata, 1906-tól Jászi Oszkár szerkesztette.

³⁰ KACZIÁNY Géza: Ady Andre magasztalása. *Virradat*, 1920. október 27. 2. (Hangvétele-re jellemző lehet, hogy még a lap szerkesztője egy lábjegyzetben meg is jegyezte, hogy Ady költői nagyságát illetően nem osztja a szerző álláspontját.)

³¹ Résen. *A Munka*, 1920. október 27. 3. Juhász Gyula szerzőségének kérdésére: JGYÖM VI. 654.

³² L. pl. Prohászka Ottokárhoz. *Délmagyarország*, 1919. szeptember 14. 1. (= JGYÖM VI. 232–234.); A józanság nevében. *Uo.*, 1919. szeptember 25. 1.; Nemzeti gyász. *Uo.*, 1920. január 18. 1.; Munkára föl! *Uo.*, 1920. március 3. 1.

hászka általi kisajátítási kísérletét és torz beállítását, mondván, a francia forradalomért rajongó, liberális költőből csak durva hamisítással lehet a konzervatív, tekintélyelvű kurzus példaképét kifaragni, ehhez a nemzeti jelleg és elkötelezettség kevés.)

Valamikor 1920 végén születethetett a püspöknek egy másik, a mai szakirodalomban lényegében ismeretlen politikai írása is, amelyben említette Ady Endrét.³³ Prohászka kiindulópontja ebben a szuggesztív, radikális jobboldali szervezkedést szorgalmazó cikkében is annak elemzése volt, hogyan következhetett be a „magyar nemzet lehanyatlása”. Úgy vélte, aki meg akarja érteni, hogy a magyar nemzet hogyan merült „a szegény feneketlenségébe” (vagyis az 1918–19. évi forradalmakba), „annak a megelőző éveknek szellemi világát s munkáját kell szemügyre vennie”. A püspök ennek kapcsán a századfordulót követő időszakra totális keresztény- és nemzetellenes szellemi offenzívát, a magyar hagyományokat teljesen kiirtani akaró szervezett támadássorozatot vizionált. A szépirodalomról tragikusan lesújtó képet rajzolt: „Az utolsó két-három évtized alatt a mi szellemi életünk a progresszívnek nevezett, pökhendi irodalom, s a lelkiismeretlen, a pennát átlag csak üzletből forgató zsidó sajtó hatalmába került, mely következetesen lekicsinyelte azt, ami keresztény és magyar, s mely ugyanakkor túlságosan megcsodáltatta jámbor olvasóival azt, ami idegen, s főleg, ami zsidó.” Az antiszemitizmus erőteljes paneljeiből, a „magyar” és a (minden idegennel, liberálissal stb. azonosított) „zsidó” antagonisztikus szembenállásából, utóbbi titokzatos összeesküvésekre épülő rendszeréből táplálkozó érveléséből azt a következtetést vonta le, hogy „a magyar génusz így háttérbe szorult, s az irodalom és a művészet elzsidósodott”. Az ilyen alapvetéssel kialakított szellemi körképbe illesztett példái között említette Ady Endrét is:

„Így voltunk a szegény, kiforgatott s megbecstelenített magyar génusszal, így a ker.[esztény] nemzeti kultúrával, szó még csak folyt róla, lagymatag, nyálás szó, de a szárnyait letépték. Amit Ady Endre szintén ily megtévesztett s fizetett költő mondott a nyugatos eszmékről, hogy Magyarország az a hely, hol »a szárnyakat lenyesték, s hol halottasak az esték«, azt mi szemrehányásképpen nem az idegen kultúráról, de a nemzeti eredményekről mondhatjuk, mert ha valaki panaszkodhatik köztünk szárnylenyírásról, azt elsősorban a magyar génusz teheti.”³⁴

Vagyis Prohászka nemcsak arról volt meggyőződve, hogy Adyt megtévesztették, illetve „valakik” (nyilván a „zsidók”) megfizették magyarellenes tevékenységéért, hanem el is határolódott a költő nézőpontjától, hangsúlyozta, hogy véleményének ő

³³ PROHÁSZKA Ottokár: Segítsük az ébredező magyar öntudatot! In: *Fejérmegyei Keresztény Nemzeti Naptár*, 1921. Székesfehérvár, 1920. 21–23.

³⁴ Megjegyzés: Ady 1907-ben írt, *A Duna vallomása* c. versében eredetileg a „hol” szó helyett „ahol” szerepelt. L. még alább.

a leghatározottabban pont az ellenkezőjét képviseli. Nemcsak, hogy megértést, a korszellemben található valamiféle magyarázatot nem keresett Ady tevékenységére (ezáltal valamiféle összekötő kapcsot feltételezve kettőjük között), hanem teljes egészében elítélte a költőnek a magyarság sorsával és szellemi állapotával összefüggő diagnózisát.

Prohászka a későbbiekben sokáig nem említette Ady Endre nevét, de az irodalommal kapcsolatos, a Nyugat nemzedékére vonatkozatható álláspontját gyakran hangoztatta. Egy alkalommal a „magyar irodalom eljudaizálódásával” kapcsolatos kérdésre továbbra is a merev, antagonisztikus elhatárolódást, az éberséget hangsúlyozta:

„Mindig azt kell szem előtt tartani, hogy amikor szellemi alkotásokról van szó, akkor csupán az igazi értékek előtt hajoljunk meg. A tendenciával odakevert idegenséget, mint a pelyvát szórjunk ki a valódi értékek búzájából. Arra volna elsősorban szükség, hogy ennek az elvnek a vezetése alatt a magyar írók, a magyar kultúrtényezők tisztító munkát végezzenek, és az idegen szellemtől mételyezett művekre sohase szégyelljenek, habozzanak, restelljenek rámutatni. Kell, hogy erős ellenakció induljon az irodalmi bomlasztás ellen. Meg kell éreztetni és ki kell seprűzni a beszűröngődött idegenséget a tisztuló magyar érzés javára.”³⁵

Ady Endrével kapcsolatos álláspontjának 1924-ben adott újra hangot, az év folyamán több alkalommal. Egy lapinterjúban – rá jellemző módon – a magyarság aktuális állapotát súlyos krízishelyzetként jellemezte, melyből a keresztény magyarságot éberségre és aktivitásra sarkallta az „idegenséggel” szemben.³⁶ A szélsőséges nacionalista összeesküvés-elméletek mozgósító elemeiből táplálkozó, a társadalom egészének egy totális, nemzeti akaratba való összeforrasztását célzó megnyilatkozások közepette hozta szóba a költő példáját:

„Ady Endre fél emberek számára készült szégyen kalodának mondotta nemzetünket. Ebben a gúnyos, lealázó kijelentésben benne izzik kultúránk elfajulásának tragédiája. Ezt a szégyen kalodát idegenek kultúránkra erőszakolt nyomása idézte elő. Fajunk öserejét hangos utánczók elnémították, letiporták és a pénz rabláncára fűzték. Ezek szabnak irányt most kultúránknak, de ezek nyugózik le kül- és belpolitikánkat.”³⁷

³⁵ A keresztény koncentráció: keresztény népfelkelés Magyarországon. *A Nép*, 1922. október 15. 1–2.

³⁶ Megyéspüspökünk a keresztény mozgalmakról. *Fejérmegyei Napló*, 1924. április 20. 2.

³⁷ Az utalás ismét Adynak *A Duna vallomása* c. költeményének egy versszakára vonatkozott, mint fentebb idézett cikkében: „A Duna-táj bús villámhárító, / Fél-emberek, fél-

A „szégyenkalodát” Prohászka nyilvánvaló módon pont Adyval ellentétes értelemben, azt eredeti értelméből teljesen kiforgatva használta mondanivalója alátámasztására, hiszen a püspök „idegenek kultúránkra erőszakolt nyomásáról” beszélt. Ezúttal a zsidóság konkrét nevesítése nélkül, de jól beazonosíthatóan sorolta az ismert antiszemita érveket, számos korábbi és későbbi megnyilatkozásában tette ugyanis egyértelművé, hogy a „fajunk őseréjét” elnémitő, idegeneket utánzó, a magyarokat a „pénz rabláncára fűző” jelenség mögött kiket gyanított. Prohászka nyilván elégedetlen volt a keresztény magyarság 1920 óta elért eredményeivel, hiszen még mindig az „idegenség” nyomasztó jelenségét érzékeltette, mely az egész politikai életet meghatározza. (Burkoltan, de érezhetően osztotta a szélső-jobboldal Bethlen-kormányral kapcsolatos kritikáját is.)

Nem sokkal később az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kultúrestjén tartott előadást a *Közerkölcsök hanyatlása és megújítása* címmel.³⁸ Prohászka úgy vélte, a nagy lezúllás, a szörnyű erkölcsi válsághelyzet nemcsak Magyarországot, hanem általában az európai kultúrát jellemezte akkoriban. A keresztény kultúrától való eltávolodás mértékét ijesztő méretűnek, a dekadencia terjedését katasztrofálisnak minősítette. Ideálisnak a középkori kereszténységet tekintette, a reneszánsz korát már úgy jellemezte, hogy „az igazság helyébe tette a szépséget, a tartalom helyébe a formát, és a jóság helyébe a hatalmat. A mai kornak dekadenciája racionalizmus, a hóbortnak, a képtelenségnek logikáját ültette el. Szadisztikus járvánnyá lett mindent bemocskolni.” Ezen a ponton – nyilván nem véletlenül – kanyarodott gondolatmenete saját kora szörnyű viszonyaira, amit a minden korábbinál durvább jelzőkkel illetett Adyval illusztrált:

„A mai korszakot végtelen szubjektívizmus jellemzi. Minden le van mocskolva. Ezt köszönhetjük részben a szerencsétlen Ady Endrének, aki mindent bemocskolt. Hogy a magyar parlagnak ereje van meg benne, dehogya is akarnám tagadni. Azonban, hogy az ő virágai – penészflóra, amellyel a nyugatosok ugyan jóllakhatnak, de nekünk, ép gondolkodásúaknak nem kell, az bizonyos.”

Az egyetlen árnyalatnyi pozitívum Ady magyar mivoltának, valamint erőteljes, szuggesztív egyéniségének elismerése a püspök részéről, de ez ismét valósággal eltörpül a beteg gondolkodású „nyugatosokat” penészvirágokkal etető költő durva képzettársítása mellett. Prohászka egyébként beszéde konklúziójaként feltétel nélküli engedelmes életre, tekintélytiszteletre figyelmeztette a fiatalokat, óvott a szabadság túlzó értelmezésétől, és lendületes képekben nem szűkölködő beszéde végén az elkötelezett keresztény életvitelből fakadó sikerről beszélt: „Felséges, új

---

nemzetecskék / Számára készült szégyen-kaloda. / Ahol a szárnyakat lenyesték / S ahol halottasak az esték.” Vö. 34. sz. jegyz.

³⁸ Közölte pl.: A keresztény eszmeiség magaslatairól lezuhantunk. *A Nép*, 1924. május 8. 7.; A dekadencia. *Nemzeti Újság*, 1924. május 8. 9.

nyitány zúg bele a lelketekbe: a nemzeti erő és a keresztény lelki megújulás akkordjait hozza.”

A baloldali, illetve liberális publicisták nem is hagyták szó nélkül az Adynak címzett durvaságot.³⁹ Az egyik kommentár elismerte Prohászka aktivitását, de gúnyorosan szólt arról, hogy mennyire megkérdőjelezhetetlen tekintély lett kortársai előtt.⁴⁰ Visszautasította Prohászka faragatlan jelzőkkel operáló, durva stílusát, amely épp a szónok fejére hullott vissza, hiszen a „nemzetietlen”, „idegen” baloldalt és a liberálisokat vádolta tiszteletlenséggel: „Ady Endre költői érdemei és emléke nem szorul a védelmünkre. Csak azért tesszük szóvá ezt a kifakadást, hogy rámutassunk arra, ki terjeszti a mocskolódást és a tiszteletlenséget a közéletben. Ilyen hangon és ilyen modorban nyilatkozni nagy költőről, akinek munkássága nemcsak a hazai, hanem a világirodalomban is örökkön megmaradó értékeket termelt ki, még a mucsai kis kocsmában sem volt eddig divatos, ha csak ezután Prohászka Ottokár úr kijelentései példáján fölbuzdulva, nem válik divattá.”

Ebben az időszakban Prohászka különösen a közerkölcsök foglalkoztatták. Ez jutott kifejezésre nagyszabású esszéjében,⁴¹ amelyben – a fentieknek pontosan megfelelő ideológiai konstrukció keretei között – többször is kitért Ady Endre szerepére. A szöveg lényegében az előbbi előadásának tanulmány-méretűre bővített változatának tekinthető, amelyben az elkötelezett keresztény életvitelt és erkölcsös-séget tekintette mintának, melyhez képest a saját koráig vezető történelmi utat hanyatlástörténetként, romlott dekadenciaként jellemezte. Konklúziója jól tükrözi felfogását: „Az erkölcsi dekadencia, mely Istent tagad s magát törvényei alól emancipálta, megtalálta urát: a terror s a zűrzavar s a kényuraság ördögét.”⁴² Vagyis a keresztény erkölcsöktől való elszakadás, illetve a vallástalanság Prohászka szerint közvetlenül vezetett a társadalmi viszonyok felbomlásához, illetve az erőszakos, embertelen diktatúrák létrejöttéhez. Adyt és költészetét meghatározó jelentőséggel illesztette az erkölcstelenség és a dekadencia általános térnyerésének általa vizionált folyamatába:

„A dekadenciának harmadik jellege az a blázirtság és cinizmus, melylyel minden nagy eszmét és eszményt és szellemi valóságot bepiszkítanak s profanizálnak. [...] úgy látszik, hogy mióta Nietzsche s a német Wotan-imádók s Ady Endre s a budapesti Fidibus-faragók s a hamburgi s párizsi pornográfok megjelentek az irodalom mezején, azóta a reneszánsz cinizmusának is akadt párja. A reneszánsz ugyanis többé-kevésbé a felső tízezernek volt a kultúrája s nyilvánosságát nem lehet összehasonlítani a mai káromkodás s piszkítás óriási nyilvánosságával.”

³⁹ L. pl.: Mit köszönhetünk Ady Endrének? *Világ*, 1924. május 7. 10.

⁴⁰ A püspök úr jó példája. *Népszava*, 1924. május 8. 6.

⁴¹ PROHÁSZKA Ottokár: Az erkölcsi válság. *Katholikus Szemle*, 37. 1924. 6. sz. 321–333. (= POÖM XXII. 318–330.) Vö. 20. sz. jegyz.

⁴² POÖM XXII. 328.

Vagyis a korábbi évszázadokban a kereszténység erkölceitől való eltávolodásban saját korában új, magasabb szintet, a széles körű nyilvánosságot állapított meg. Ady Prohászkanak ebben az értelmezési keretében ugyanazt a romboló, mocskoló munkát végezte, mint Nietzsche individualizmusa, a keresztényellenes (véltetően a német nemzeti szocialisták által képviselt) germán öskultusz és a pornográfiával azonosított erotika. Később, konkrétan és durvább formában is visszatért Ady személyére:

„De van nálunk is egy bestiális káromkodó s a Fölséggel szemben teljesen blazírt költő, Ady Endre, aki minden eszményt lehúzott s bemocskított: Istent, a Szentháromságot, a Szentlelket, Krisztus Urunkat, Szűz Máriát, a hazát, a nemzetet, a nőt; [...] S nemcsak nőstényszag után iramodik, hanem valóságos szadizmus űzi mindennek, ami szent és nagy, bemocskolására.”⁴³

Vagyis Ady költészetét egyszerűen blaszfémianak, káromkodásnak minősítve tette felelőssé a püspök a kialakult tragikus állapotokért, súlyos szavakkal bélyegezve meg szerelmi-erotikus líráját, valamint szadista ösztönlénynek minősítve magát a személyét is.⁴⁴ Mindezt később az önzőség, öncélúság vádjával is kiegészítette, hozzátéve, hogy Adyt, illetve követőit nem szabad félvállról venni, éppen ellenkezőleg: az általuk okozott károk általános romláshoz vezetnek:

„Az önimádás cinikus örületté fokozódott, s a régi szofisták fecsegése piaci kofálgodássá lesz költőink s fiatal óriásaink ajkán, kik mérhetlen oktalanságban kalatyolják Ady Endre vezetése mellett azt, hogy

»Mit helyeslek, csak az igaz,
S mit kedvelek, az a jó.
Megtelvén buzgó áhítattal,
Szent Magamhoz imádkozok.«⁴⁵

Amilyen fura szent az a »Szent Magam« olyan buzgó az az áhítat is, s oly szuverén az a világdiktálás is, hogy mi az igaz s mi a jó. Csupa nyegleség s bárgyúság; de egyszersmind nagy logikai, pszichológiai, ethikai, lelki, szóval emberi leromlás is, mely az emberiséget minden

⁴³ POÖM XXII. 326.

⁴⁴ Vö. pl. SZÉNÁSI 2006, 31.

⁴⁵ A részlet Ady *A megunt csatazaj* c., 1912-ben, a *Nyugat*-ban megjelent költeményéből származik. Prohászka eléggé szelektíven idézte a költemény utolsó két versszakát, négy sort is kihagyott. A költemény eredeti szövege: „Mit helyeslek, csak az igaz / S amit kedvelek, az a jó, / Dajkamese-vagyon a másé / S csak az én birtokom való. // Mit sem vett el tőlem a Sors / S minden érdemest meghozott, / Megtelvén buzgó áhítattal, / Szent Magamhoz imádkozok.”

értelmi s erkölcsi kapcsolatból kiakasztja s feneketlen fertőbe sülylyesztí. S az a tulajdonképeni dekadencia.”⁴⁶

Nyilvánvaló, hogy Prohászka oly mértékig megvetette Ady verseit, hogy munkásságát lényegében nem is költészetként értelmezte. A költőt mocskosnak, undorító-nak tekintette, aki csak romlást, bomlasztást terjesztett maga körül. Ady Prohászka számára nem költő, hanem a társadalmi állapotok leromlásáért felelős közéleti tényező.

Prohászka utolsóként felidézhető, Ady Endrével foglalkozó szövege 1924 októberében, szintén a katolikus nagygyűlés közönsége előtt elhangzott beszéde.⁴⁷ A püspök ezúttal is a közerkölcsök tragikus romlásával foglalkozott, a korábbiaknál is részletesebben, már-már naturalisztikus aprólékossággal elemezte a keresztény erkölcsöktől eltávolodó, szexuális vágyaktól megrészesült emberiség helyzetét, istentelenségét. Minden olyan tevékenységet súlyosan megbélyegzett, ami ellentétes volt a katolicizmus szexuáletikai tanításaival, vagyis nemcsak a prostitúciót, a nemi betegségek terjesztését és a leánykereskedelmet, hanem a fogamzásgátlást, a házasságon kívüli (gyereknemzésen kívüli célt szolgáló) nemi életet, illetve a házasságok válás útján történő felbontását is. Mindezek a püspök szemében ugyanannak az erkölcstelenségnek, „örült szertelenségnek” a különböző megnyilvánulási formái, így egyformán valósággal kiirtandó tevékenységek voltak. Nemcsak a keresztény erkölcsöknek megfelelő életet sürgetett, hanem erőteljesen szólított fel az önmegtartóztató életmódra, kemény szavakkal követelte a prostitúció teljes betiltását és hatósági üldözését is. A korának erkölcsi állapotát idéző diagnózisában többször is súlyos szavakkal bélyegezte meg Ady Endrét (valamint Friedrich Nietzschét is), a romlott állapotok terjesztésével és népszerűsítésével vádolva:

„E szimptomák is különfélék aszerint, hogy amint az erkölcsi élet más-más teréről valók. Ilyenek az élet ijesztő materializmusa, önzés, a pénzvág, [...] az üzleti szellem, a bírvág szenvedélye és tüze, mely minden ideált háttérbe szorít, és Istenem, törvényen, érzésen keresztül vágtat. Ilyen a blazírtság és hitelenség, valamint az az eszményeket éjszakába s feledésbe meríteni vágyó gyűlölet. Ilyen az a világvégi nyegleség, a génusz vérbajossága, hányavetisége Ady Endre s más csörtető óriásban. Mindenekelőtt pedig a nagyvárosi kultúra hevenyfertőzöttsége a szexuális életben. Ilyen jelenség a plutokráciának és a pauperizmusnak szikrázó uszítása. Ilyen jelszó: munka rogyásig, élvezet rothadásig. Ilyen az élet kevélysége, amely Nietzschében, Ady Endrében s más hasonló szertelen elmékben töri, zúzza az egész felséges tradicionális világot.”

⁴⁶ POÖM XXII. 328–329.

⁴⁷ A beszéd közlésére, forrásaira és a következményeire l. alaposan: FAZEKAS 2012b.

Eddig sem volt túl jó véleménnyel Ady személyéről, a költő betegségére való személyeskedő utalástól azonban korábban még tartózkodott, ezúttal már nem. Nemcsak verseit tekinti undorítóknak és bomlasztóknak, hanem személyiségének egészét a kialakult tragikus erkölcsi állapotok mozgatórugói közé sorolja.

A Prohászka szokás szerint szirupos lelkesedéssel ünneplő jobboldali lapok mellett a beszéd következménye volt, hogy az Ady Endre elleni durva kirohanást a polgári és a baloldali sajtó ezúttal a korábbiaknál is határozottabban utasította vissza. Az egyik kommentár egyértelműen a költő emlékének maradandóságát hangsúlyozta a püspökkel szemben: „Istenem, szálljunk perbe a tudós és költői hajlamú egyháznaggyal, aki pár év előtt, minden kárhoztatás mellett is, gyönyörködni tudott Nietzsche individualizmusának művészi ragyogásában?! Ízlés dolgában nem lehet disputálni. Prohászka püspök nyilván nem érti, nem érzi, nem szereti, s ezért nem is olvassa Adyt, különben nem sorozhatná a legnagyobb magyar lírikust a képzelt óriások közé. Az Idő azonban majd igazságot szolgáltat a költőnek. S akkor majd a püspök úr állításával szemben az is kiderül, hogy a »képzelt« óriás igazi, valóságos óriás, a legnagyobb magyar zsenik közül való, akinek költészetében sokkal inkább a magyar génusz fejezi ki magát, mint Prohászka Ottokár irodalomtörténeti megállapításaiban.”⁴⁸ A katolikus nagygyűlést általában politikai demonstrációként értelmező és ekként elítélő *Népszava* kritikáiból a nagygyűlés minden felszólalójának jutott, Prohászka-t illető rövid kritikájukban csak azt tették szóvá, hogy „a székesfehérváriak közismert »aranyszájú« püspöke [...] még Ady Endre nevét is a szájába merte venni”.⁴⁹

Az Adyval foglalkozó legrészletesebb kommentár⁵⁰ – a püspöknek való szarkasztikus visszavágás nyilvánvaló szándékával – „tót Génusz”-nak nevezte Prohászka-t, akinek „kebléből kitör a fájdalom” az általa dekadensnek vélt események kapcsán. A szerző szerint Prohászka személyeskedő, durva kirohanásának mozgatórugója egyértelműen az Ady Endrével szemben érzett nyomasztó kisebbségi komplexus volt: „A tót Génusz okosan beszél. De mindazt, ami szépet, jót, megszívlelni valót mond, az utolsó betűig a vérbajos magyar Génusztól hallotta és tanulta el.” (Még Ady tiszta magyaros nyelvhasználatát is szembeállította Prohászka „tótos akcentusával”.) Leginkább az Ady betegségére utaló személyeskedést kifogásolta, ennek kiváltó okát pedig a püspök gyűlölködő, radikális személyiségében jelölte meg: „Csak a gyűlölet tud ennyire a hibákban, gyarlóságokban és bűnökben kéjelegni, csak a gyűlöletnek esik jól, hogy mód adatott neki a bűnös lelket a maga szennyében meghempergetni.” Ahelyett, hogy egy keresztény főpaptól elvárható megértéssel fordulna a beteghez, szenvedőhöz, a „tót génusz [...]a gyűlölködők brutális erejével markol bele a sebbe, feltépi, mintha nemcsak lelki, de testi fájdalmat is akarna szerezni a betegnek”. Konklúziója szerint a Prohászka által a szexualitással kapcsolatosan kifejtett, harcoss katolikus magatartás értelmetlen büntudathoz, öngyűlölethez, sőt a bűnös ember megvetéséhez vezethet, márpedig

⁴⁸ Képzelt óriások. *Pesti Napló*, 1924. október 14. 10.

⁴⁹ A katolikus nagygyűlés. *Népszava*, 1924. október 14. 9.

⁵⁰ LYNKEUSZ [WALLESZ Jenő]: Vérbajos Génusz. *Esti Kurír*, 1924. október 14. 3.

ez az egyház által szított gyűlölködés sokkal veszélyesebb az egykori „magyar génusz” vérbajánál – fejtegette.

A szélsőjobboldali radikálisok Prohászkanak az *Esti Kurír* (szóhasználatukban általában a „zsidó lapok”) általi „megtámadását” önmaguk és törekvéseik demonstrálására, a székesfehérvári püspök vezérüként való hangsúlyozására használták fel, és nagyszabású, Prohászka melletti szimpátiatüntetést tartottak Budapesten. A rendezvény szónokai durva antiszemita szónoklatokat tartottak, Prohászkat és eszméit éltették.⁵¹

III. Összegzésként csak azt állapíthatjuk meg, hogy mind Ady, mind Prohászka életműve sokrétű volt, az utókor számára pedig kézenfekvő a kihívás, hogy ezeket összemérje, megpróbálkozzon együttes értelmezésükkel. Az utókor értékeléseiben azonban csak ritkábban vette figyelembe, hogy hogyan is vélekedett maga Prohászka Adyról, kettőjük összehasonlítását rendszerint inkább valami absztrakció keretében végezték el. Tény, hogy 1919 után a püspök nemhogy párhuzamot keresett volna valaha önmaga és a költő között, megpróbálta volna megértően értelmezni Ady költészetét – hanem épp ellenkezőleg, durva elutasítással reagált Ady tevékenységére és emlékezetére. Ady verseit nem is költészetként, hanem a magyarság és a kereszténység általános romlásában meghatározó szerepet játszó bomlasztás részeként értelmezte, lényegében egy jó szót nem tudott róla mondani, még az idézetek önkényes, kiforgatott értelmezését is megengedhetőnek tartotta. Az Ady-verseket általában mocskosnak, visszataszítónak, pornográfnek tekintette, amelyek fontos szerepet játszottak az első világháborút követő forradalmakba, Trianonba torkolló magyar hanyatlástörténetben. (Mindennek ellenpontját, vagyis a bajok orvoslását, a felemelkedést a harcos közéleti kereszténységben jelölte meg.) Fontos mindezzel kapcsolatosan leszögezni, hogy 1919 után Prohászkanál gyakran a szépirodalom, az esztétika közéleti funkcióval bírt, a magyarság közéleti-politikai sorskérdésének tekintette a művészet által ábrázolt és közvetített értékeket. Maga Prohászka közéleti kérdésekben a „keresztény-nemzeti” eszmerendszer radikális változatát képviselte, Ady Endrével kapcsolatos véleménye is sokkal inkább az 1920-as évek szélsőjobboldali narratívájával állítható párhuzamba.

⁵¹ Az *Esti Kurír*, illetve – a közben megszűnt – szélsőjobboldali lap, *A Nép* szerkesztőségei közötti, párbaj-provokáción és kölcsönös sértegetéseken át futó sajtóper egészen 1926-ig húzódott. L. pl.: Egy püspöki beszéd epilógusa. *Pesti Hírlap*, 1926. január 1. 18. (L. még ugyanerről: *Népszava*, 1926. január 1. 13.)

BIBLIOGRÁFIA

ADY 1964

ADY Endre: *Újságcikkek, tanulmányok*. 1902. március–december (Sajtó alá rend. Koczkás Sándor, Vezér Erzsébet). Akadémiai, Budapest, 1964. (Ady Endre összes művei, 3.) (Elektronikus kiadás: Ady Endre összes prózai művei. CD-ROM. Arcanum–FolioNET, Budapest, 1999.)

ADY Endre: *Újságcikkek, tanulmányok*. 1903. január–december (Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Akadémiai, Budapest, 1964). (Ady Endre összes művei, 4.) (Elektronikus kiadás: Ady Endre összes prózai művei. CD-ROM. Arcanum–FolioNET, Budapest, 1999.)

BARLAY 2003

BARLAY Ö. Szabolcs: *Hitvédelem és hazaszeretet avagy antiszemita volt-e Prohászka?* Prohászka Kör, Székesfehérvár, 2003. (Írások Prohászkaról, 2.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (www.ppek.hu) 488. – 2016. március.

BARTHA–KUSZKÓ–KOVÁCH–KÖSZEGI 1941

BARTHA József–KUSZKÓ István–KOVÁCH Géza–KÖSZEGI László: *Ady-kultusz: magyar öngyilkosság!* Stephaneum, Budapest, 1941.

BENCZE 1998

BENCZE Lóránt: Prohászka-elmélkedés kultúrtörténeti háttérű, szövegstilisztikai szempontokon alapuló megközelítése és értelmezése. In: Szathmári István (Szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 153–165.

DEMÉNY 1964

DEMÉNY János: Válasz Petőcz Pál bírálataira. *Kritika*, 2. 1964. 11. sz. 40–43.

FAZEKAS 2011

FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: MOLNÁR Judit (Szerk.): *Jogfosztás – 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011, 78–105.

FAZEKAS 2012a

FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: Baráth Magdolna–Molnár Antal (Szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Magyar Országos Levéltár, Budapest–Győr, 2012, 417–430.

FAZEKAS 2012b

FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: Mózessy Gergely (Szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012: A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 153–174.

FERENCZ 2009

FERENCZ Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris, Budapest, 2009. (Osiris monográfiák)

GERGELY 1994

GERGELY Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Gondolat, Budapest, 1994.

HARTHA 1927

HARTHA József: Az Ady-kérdés. Válasz Makkai Sándor Ady-tanulmányára. *A Cél*, 1927. június.

HORVÁTH 2009

HORVÁTH Kálmán: *Prohászka a szívekben – Magyar Fioretti*. I–II. Prohászka Baráti Kör, Székesfehérvár, 2009. (Prohászka Ottokár jubileumi sorozat, 2–3.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (www.ppek.hu) 550. – 2016. március.

JGYÖM VI.

Juhász Gyula összes művei. Prózaírói írások, 1918–1922. Szerk. Péter László. Akadémiai, Budapest, 1969. (Juhász Gyula Összes Művei, 6.)

KARDOS 1976

KARDOS László: A Panoráma-háború emlékeiből. *Irodalomtörténet*, 58. 1976. 3. sz. 654–664.

KOVÁCS M. 2012

KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva: A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Napvilág, Budapest, 2012.

KOZÁK 2015

KOZÁK Péter: Kinek a pártján áll Krisztus? Prohászka Ottokár Nagyváradon. In: Mózessy Gergely (Szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2012–2015*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015. 199–210.

N. PÁL 2008

N. PÁL József: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei*. University of Jyväskylä, Jyväskylä–Pécs, 2008. (Spectrum Hungarologicum, 2008. Vol. 1.) Online: www.jyu.fi/hungarologia – 2016. március

Nemzetgyűlés naplója V.

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. V. köt. Athenaeum, Budapest, 1920.

NÉGYESSY 1932

NÉGYESSY László: Hat esztendő magyar kritikai irodalma. *Budapesti Szemle*, 224. 1932. 650–652. sz. 282–287.

OCSKAY 1994

OCSKAY Gyula: Szeretnék lenni: költő, próféta. Gondolatok Mécs László magyarságverseiről. *Irodalomtörténet*, 25. 1994. 4. sz. 570–584.

P. DOMBI 2002

P. DOMBI Erzsébet: Szecessziós stílus és barokk eszmény Prohászka írásművészetében. In: Szabó Zoltán (Szerk.): *„Arany-alapra arannyal”*. Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról. Tinta, Budapest, 2002. 44–64.

PINTÉR 1941

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. A magyar irodalom a huszadik század első harmadában. VIII/1. köt. Stephaneum, Budapest, 1941.

POÖM XXII.

Prohászka Ottokár: *Iránytű.* Sajtó alá rend.: Schütz Antal. Budapest, Szent István Társulat, 1929. (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái, XXII.)

SÁNDOR 1939

SÁNDOR István: Regény és szociográfia. *Katholikus Szemle*, 52. 1939. 9. sz. 533–540.

SÍK 1929

SÍK Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló magyar irodalmában.* Pallas, Budapest, é. n. [1929]

SZABÓ 1969

SZABÓ Ferenc: Az istenkereső Ady. *Katholikus Szemle*, 21. 1969. 1. sz. 77–80.

SZABÓ 2007

SZABÓ Ferenc SJ.: *Prohászka Ottokár élete és műve, 1858–1927.* Szent István Társulat, Budapest, 2007.

SZABÓ 2015

SZABÓ Ferenc SJ.: Prohászka – Ady – Kosztolányi. In: Mózessy Gergely (Szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2012–2015.* Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015, 211–223.

SZEKFŰ 1920

SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Élet, Budapest, 1920.

SZERB 1940

SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet.* Révai, H. n. [Budapest], é. n. [1940] (2. kiad.)

SZÉNÁSI 2001

SZÉNÁSI Zoltán: Prohászka Ottokár kultúramodellje. *Vigilia*, 46. 2001. 8. sz. 572–579.

SZÉNÁSI 2006

SZÉNÁSI Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. (Közelítés a 20. századi magyar katolikus irodalom problémájához.)* ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2006. (Doktori disszertáció)

Online: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/szenasi/disszertacio.pdf> – 2016. március.

SZÉNÁSI 2010

SZÉNÁSI Zoltán: „Én nem vagyok magyar?” A zsidó és a katolikus identitás problémái Radnóti Miklós és Sík Sándor életművében. *Irodalomtörténet*, 41. 2010. 1. sz. 103–108.

SZÉNÁSI 2011

SZÉNÁSI Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből.* Argumentum, Budapest, 2011. (Irodalomtörténeti füzetek, 170.)

SZÍJ 2000

SZÍJ Rezső: Prohászka Ottokár. In: *Prohászka Ottokár: Kultúra és terror.* Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2000, 153–194. (Új kincsestár, 7.) (2. bőv. kiad.)

TAUBER 2001

TAUBER Gabriella: Prohászka Ottokár közirói működése az Esztergom című hetilapban 1896–1905 között. *Limes*, 14. 2001. 45–46. sz. II. köt. 189–200.

VARGHA 1958

VARGHA László: Prohászka küldetése. *Katolikus Szemle*, 1958. 10. 1958. 3. sz. 97–101.

VÁRDAI 1924

V. [VÁRDAI Béla]: Ifj. Zulawski Andor: Írás Adyról. [...] *Katolikus Szemle*, 37. 1924. 8. sz. 511–512.

WAITSCH 1933

WAITSCH István: Örök harc. (Ady és Prohászka világnézete) *Magyar Kultúra*, 1933. 20. 1933. 13–14. sz. 1–9.

WÁGNER 2002

WÁGNER Tibor (Szerk.): *Akitől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete.* Kairo, Budapest, 2002. (2. kiad.)

ZULAWSKI 1924

ZULAWSKI Andor: *Írás Adyról.* Renaissance, Budapest, é. n. [1924] (2. kiad.)